

To ganske ulike husmannskontrakter

Det siste året er det gjenfunnet flere husmannskontrakter fra Gjerdrum. De to som omtales her er fra hhv. 1891 og 1897; dvs. inngått idet hele husmannsvesenet var i ferd med å forsvinne. De to settes opp mot hverandre fordi de er ganske ulike. Dette på tross av at begge antakelig er forfattet av Adolf Laache. (Den første av avtalene manglet underskrifter, og kan altså ha blitt forandret.) Lenger bak i denne skrivelsen kommer en slags lek med tall for å antyde noe om hva familiene kunne ha å leve av.

Husmandskontract

Undertegnede Martin Olsen erkjenner herved at jeg overensstemmende med Lov om Husmandsvæsenet av 24de September 1851 har overladt Olaus Amundsen den under min Gaard Vestby i Gjerdrum, Gaards no 60, Brugs no. 1&2 beliggende Plads «Vestbystuen» til Brug og Beboelse paa ubestemt Tid, paa følgende Betingelser:

- 1. Den aarlige Afgift skal være betalt inden December Maanedes Udgang med 20 – tyve – kroner.*
- 2. Pladsen skal dyrkes vel og ikke forringes paa Huuse, Gjerder eller Jordvei. Afgrøden maaa ikke sælges eller bortføres derfra og den samlede Gjødse altid forblive paa Pladsen.*
- 3. Husmanden er forpligdet til at vedligeholde forsvarlig Gjerder om Pladsen, hvortil de nødvendige Materialer han tager i Husbondens Skog efter Udvisning.*
- 4. Husene, der er Husbondens Eiendom, vedligeholdes af ham, dog bliver ubetydelige Mangler, som Husmanden selv kan istandsætte, at vedligehold udføre af denne, siden Godtgjørelse som fornødne Materialer dertil af Husbonden anskaffes.*
- 5. Til Pladsens Drift, hvoriblandt Kjørsel af Ved fra Almendingen, leveres Hest og passende Redskab til Husmanden uden særlig Godtgjørelse.*
- 6. Husmanden har fri Havn til en Ko i Havnehagen, ligesaa kan han der tage Kvist og Stubber til Braate. Forøvrigt maa Skogen ikke røres uden Husbondens særlige Tilladelse.*
- 7. Husmanden er forpligdet til at fremmøde til Arbeide 5 Søgnedage i hver Uge uden nogen Budsendelse og forrette hvadsomhelst hvorsomhelst hvad Arbeide han maatte blive anvist, med daglig Godtgjørelse af 40 - førti – Øre om Sommeren og 30 – tretti – Øre om Vinteren paa Husbondens Kost.*
- 8. Husmanden maa ikke udenfor de i Husmandslovens §8 nevnte Tilfælle give Nogen Tilholdssted paa Pladsen uden Eierens Samtykke.*
- 9. Dersom Pladsens Huse, Gjerder eller Jordvei i nogen Maade bliver forringet skal Husmanden erstatte den skjedde Skade efter uvillige Mænds Skjøn samt alle deraf flydende Omkostninger Skadesløst. Eierens skal til enhver Tid nyde Panteret, ikke alene nyde Panteret i Pladsens Avling af ethvert Slags, men ogsaa i Husmandens samtlige øvrige Eiendele for hvilkensomhelst Krav han maatte have paa denne, det være for Afgifter, Erstatning i Anledning af mulig Opfyldelse etter foranførte Vilkaar, givne for (...) af hvad Navn nævnes kan.*
- 10. Skulde Eierens finde forgodt enten at bruge Pladsen selv, eller ville overlade den til en anden, da skulde Husmanden, hans Kone og Børn være forpligdet til at fraflytte og ryddiggjøre den til næste Lovens Faredag, efterat han før 29. September er bleven udsagt. Skulde Husmanden ville fraflytte, skal han fravige sig Pladsens Brug inden 29. September – Af hvilken Grund Fraflytting skjer kan Husmanden ikke forlange Erstatning for Forbedring paa Gjerder eller Jordvei, da Hensyn hertil er lagt derved at Afgiften er saa billig.*

Disse Vilkaar vedtager Olaus Amundsen i alle Dele til Opfyldelse og Efterlevelse. Af dette Document beholder enhver af os et Egsemplar, da tvende enslydende er udstedte.

Vestby den Mai 1891

.....

Den andre kontrakten lyder slik:

Husmandskontrakt

*I henhold til Lov om Husmandsvæsenet af 24de September 1851 overlader undertegnede Adolf Laache Ole Henriksen Nærløs til Brug og Beboelse den der under min Gaard Aamot, Gnr 53, Bnr 1, i Gjerdrum beliggende Plads **Braaten**, som ligger østenfor den til Kristian Johanessen Braatens Enkes Eiendom førende Vei, og paa vestre Side af denne et lidet Stykke i nordøstre Hjørne af Løkken til Stuetomt samt Pladsen Hynde (Kristiansløkken), regnet fra 14de April førstkommende, paa følgende Betingelser:*

- 1. Den aarlige Afgift af Pladsen skal svares med 12 tolv Dage Arbeide i Aannetider, nemlig 4 Dage i Plauaanden, 4 Dage i Slaataanden og 4 Dage i Skuraanden paa given Kost, hvortil Husmanden har at fremmøde paa 2 Dages Tilsigelse.*
- 2. Pladsen skal dyrkes vel og ikke forringes paa Gjerder og Jordvei. Høi og Halm maa ikke bortføres og den samlede Gjødse altid forblive paa Pladsen. Gjerdene, der er Husmandens Eiendom, vedligeholdes af Husmanden, hvortil fornødent Gjerdefang efter Udvisning kan tages i Hjemfjeldet. Skogen maa forøvrigt paa ingen maade røres uden Eierens specielle Tilladelse.*
- 3. Husmanden kan i Hjemfjeldet lade havne med de Kreature som fødes paa Pladsen.*
- 4. Husmanden maa ikke uden de i Husmandslovens § 8 nævnte Tilfælde give Nogen Tilholdelse paa Pladsen.*
- 5. I Tilfælde Sygdom eller Alderdomssvaghed har Husmanden at lade det i Punkt 1 omhandlede Pligtarbeide udføre af en anden dygtig og paalidelig Mand.*
- 6. Saalenge Husmanden i alle Dele opfylder denne Kontrakt, kan den ikke opsiges fra Husbondens Side. (...) Husmanden sig mod Kontrakten eller Fæstet efter Husmandslovens § 10 er han uden Opsigelse pligtig til at fraflytte og ryddiggjøre Pladsen inden næste Lovens Faredag. Vil Husmanden fraflytte maa Opsigelse ske før 29de September og Fraflyttelse foregaa paafølgende 14de April- I hvilket Tilfælde Fraflytning sker kan Husmanden ikke fordrø Erstatning for Forbedring paa Gjerde eller Jordvei da Hensyn hertil er taget derved at Afgiften er lavt sat.*

Disse Vilkaar vedtager jeg Ole Henriksen i alle Dele til Opfyldelse og Efterlevelse. Af denne kontrakt har hver af os modtaget 1 Eksemplar idet 2de enslydende er udstedt.

Aamot September 1897

Ad. Laache Ole Henriksen

At nærværende Kontrakts Indhold er Partene bekjent bevidnes

Lina Aamot D. u. s. Karl Olsen

(Alt gjengitt med forutsetning om at ordene i håndskrifta er riktig tolket.)

Det er nå mulig å gjøre seg noen betraktninger rundt de to avtalene. Rundt år 1900 var det fortsatt mye fattigdom i Gjerdrum, og svært mange valgte å flytte til byene (særlig Kristiania), eller de dro til Amerika. Flere av avsnittene jeg har skrevet i det siste i små artikler om «Noen lensmannssaker» viser fattigdommen. Så hvordan var det da å være husmann på tampen av 1800-tallet?

Først litt om de to plassene og folket som bodde der:

Vestbystua

«Vestbystua» kan se ut til å ha vært i bruk som en husmannsplass fra 1830-tallet (jfr. bygdeboka bind 2 s.304). Kontrakten over er inngått mellom eieren av «hovedgarden» Vestby (gnr. 60, bnr.1), Martin Olsen, og husmannen Olaus Amundsen. Olaus Amundsen ble den siste husmannen i Vestbystua, for i 1896 ble plassen et lite sjøleierbruk på ca. 10 mål fradelt med navnet «Nøysom». Det nye småbruket fikk da bruksnummer 11. Nøysom ligger fortsatt langs vegen innover Vestbyhagan, men den dyrka jorda er solgt tilbake til hovedbølet.

Olaus Amundsen var født i 1853 og trolig fra Holter. Han var gift med Anne Dorthea Olsdatter (f.1846). Dattera Gunda Marie ble født på husmannsplassen i 1892. Da plassen ble fradelt i 1896, var familien reist fra Gjerdrum, men jeg har ikke vært i stand til å finne ut hvor det ble av dem. Kan hende utvandret de?

Bråten

Husmannsplassen Bråten på Østigarn Åmot lå nedafor Solhøy ved Horkafossen. I kontrakten nevnes også plassen Hynde, som var en eldre husmannsplass i samme område, og der husa antakelig var borte. Det kan virke som at kontrakten omfatter begge. Bråten utgjorde trolig ca. 6 mål, mens Hynde er uvisst. Bråten ble seinere igjen brukt som et jorde for hovedbølet, før Adolfs barnebarn Ole Laache fikk den fradelt som hyttetomt og hadde hytte der på 1950-60-tallet.

Ole Henriksen var ifølge bygdeboka født i 1848 på Nærlaus. Han ble gift med Birgitte Olsdatter, f.1853, fra Fladby, og flyttet etter hvert til Bråten. Paret fikk 6 barn. Ved folketellinga i 1900 bodde Ole sammen med Birgitte og 5 av barna på Bråten. Ole er oppgitt som husmann med jord og dagarbeider, mens Birgitte er husmannskone og har husgjerning. Den eldste sønnen er oppgitt som skomaker og eldste datter med husgjerning. Ifølge kjerkebøkene døde både den yngste dattera (f.1895) og Birgitte i 1903. Ved folketellinga i 1910 bodde Ole da fortsatt på Bråten, men ble nå oppgitt som innerst med jordarbeider i parentes. Sønnen Hans Olsen bodde der også, var gift og hadde to små barn. Hans er oppgitt som inderst og skomaker. Husmannsavtalen var åpenbart på denne tida oppsagt, og jorda ble brukt som potetjorde for hovedbølet (sandjord). Heretter må Ole og hans familie bare ha hatt en leieavtale ang. husa på Bråten. *)

Olaus Amundsens inntekt

I kontraktens punkt 7 står det at Olaus skulle få betalt 30 til 40 øre dagen for det arbeidet han utførte hos husbonden. Om vi sier 50 uker, utgjør dette i alt omkring 90 kroner i året. Fra dette må vi trekke den årlige avgiften for plassen på 20 kroner. Da blir det igjen 70 kroner. Men så kom «frynsegodene» i tillegg. Olaus fikk kost hos Martin de 5 ukedagene han var på arbeid på Vestby. Kanskje hadde Anne Dorthea også strøjobber som onnehjelp, syerske el.lign.? Ved hentet Olaus fritt i Martins skog med hans hest, og Martin holdt også byggematerialer. Husmannsplassen skaffet sikkert en god del av basismaten de trengte, som mjølk, egg, poteter og litt korn. Likevel ville de trenge kontanter til enkelte matvarer, klær, litt inventar, osv.

*) Bemerk at omtalen av Ole Henriksens angivelige 2 ekteskap i bygdebokas bind 2, side 129 må inneholde feil. Jfr. s.203. Ifølge kirkeboka ble Ole gift med Birgitte i 1876, og hun er oppgitt som mor til alle barna. Se ministerialboka 1867-1880 s. 319.

Ifølge SSB var gjennomsnittlig lønn for en tjenestekar på landet i 1890 snaut 170 kroner året. For ei tjenestejente var den ikke mer enn 80 kroner. 10 år seinere, i år 1900, var gjennomsnittslønna steget til hhv. 218 og 100 kroner (opp ca.25%). Om familien i Vestbystua alt i alt tjente mer eller mindre enn dette er vanskelig å si, og er avhengig av hva de fikk ut av jord og husdyr på plassen. Men de må jo ha ansett det gunstigere og sikrere å være husmann enn ansettelse som tjenestedreng. Egen bolig til sin lille familie har sikkert vært viktig.

Ole Henriksens inntekt

Oles kontrakt er helt annerledes enn Olaus'. Ole betalte for plassen med kun tolv dagers arbeid. Men også Ole trengte å tjene penger. Han hadde ingen avtale om fast arbeid med husbonden. Følgelig jobbet han ved behov som dagarbeider. Etterlatte regnskapsbøker etter mine forfedre forteller om hva slik daglønn kunne være. Her er det flere år også mulig å finne den omtalte husmann Ole Henriksen Braaten. I år 1900 tjente han ei krone og 25 øre dagen for arbeid sommerstid, mens «vintertariffen» bare var 70 øre. Dette gjaldt også når han jobbet i «sandhullet», dvs. grustaket. Også dagarbeider Karl Dalman fikk ei krone og 25 øre for å være med på dampmaskinen og treske i november, mens Kristian Halvorsen Fossum måtte nøye seg med 70 øre dagen for vinterarbeid. Tømmermann Hans Gulbrandsen fikk i 1901 2 kroner og 50 øre dagen for arbeid om sommeren, men ei krone mindre om vinteren. Han hadde altså dobbel lønn av de andre, fordi han var ansett som fagarbeider.

Ole Henriksen har jobbet mye på Åmot som dagarbeider. I 1902 ble noe av lønna utbetalt med ei krone og 50 øre dagen, fordi det har vært på egen kost. Altså må vi anta at han vanligvis hadde kosten når han jobbet på Åmot. Men innimellom jobbet han også på akkord, f.eks. fra regnskapsboka: «18 ½ favn kostevet a 1,50 kr.27,75». Siden Ole er blitt avlønnet med en miks av timebetaling og akkord, lar det seg ikke gjøre å fastslå antall dagsverk på Åmot. I 1900 tjente Ole 128 kroner, i 1901 158, i 1902 73 kroner, i 1903 42 kroner og 1904 77 kroner. I 1903 ble avgiften for husmannsplassen satt ned til 12 kroner. Flere ganger ble lønn oppgjort med varer, som f.eks. korn eller poteter.

Det er sannsynlig at Ole også jobbet på andre gardar fra tid til annen.

Hva var prisnivået?

Da blir spørsmålet: Hva kunne en kjøpe for ei krone i år 1900? Ikke all lønn ble tatt ut kontant. Rett som det var skjedde betaling av ansatte med varer, og da kan de gamle regnskapsbøkene antyde noe om prisnivået. I år 1900 kostet rug- og byggmjøl 13 øre pr. kilo og havremjøl 11 øre. Ole Henriksen kunne altså kjøpe omtrent 10 kilo mjøl for ei dagslønn sommerstid. Ei tønne poteter kostet 4 kroner. Ei tønne poteter tilsvarer omtrent 100 kilo ifølge Wikipedia. Ole måtte derfor vinterstid jobbe ei hel uke for å få råd til ei tønne poteter.

Når skomaker Karl Fossum lagde hverdagssko til voksne mannfolk, kostet disse 2-3 kroner parett. Støvler var litt dyrere. En måtte altså jobbe et par dager for et skopar. Et sted står det at kjøp av jakke og vest til tjenestedrengen Gustav Gulbrandsen kostet 8 kroner og 50 øre. Dette var nok et hverdagslig antrekk. Da brødrene Karl, Arnt og Jul Laache kjøpte seg hver sin dress av skredder Kristian Braadal i 1901, kostet hver av disse 40 kroner. Dette var nok finklær. Hvis en dagarbeider skulle kjøpt en slik dress, måtte han ha jobbet 1-2 måneder.

For ordens skyld: Ei krone i 1900 tilsvarer ca. 84 kroner idag. Prisstigningen fra 1891 til 1900 var ca.14%. Dette ifølge SSBs konsumpriskalkulator.

Øsigarn Åmot februar 2026

Tor Laache